

ELS MAPES TOPONÍMICS A ESCALA LOCAL COM A CLAU PER AL CONEIXEMENT DEL TERRITORI: EL CAS DE LA VALL DE LAGUAR

Marcos Moll Barber¹

RESUM: Avui en dia davant de l'amenaça que suposa el progressiu canvi de patrons socioculturals i econòmics, un dels reptes que s'hi planteja a tots els pobles valencians n'és el de fer perdurar la toponímia local i amb això enrobustir la cultura territorial d'una zona. Per aquesta raó, l'objectiu principal de la recerca se centra en motivar i fomentar la creació de mapes toponímics a escala local, els quals han d'incidir en la participació ciutadana i en la recuperació de la memòria històrica. Llavors, per motivar-los i fomentar-los, en aquest document es tractaran algunes qüestions que han anat sorgint mentre s'estava realitzant el *Mapa toponímic del terme municipal de la Vall de Laguar* –imprés a finals de l'any 2014–, qüestions que es vinculen amb l'estat en que es troben els noms de lloc i amb la quantitat i la qualitat d'informació que hi poden arribar a proporcionar. A més a més, al llarg del document també es reivindicarà la necessitat de crear un equip multidisciplinari destinat a combatre la desaparició del tan ric i valuós patrimoni toponímic amb que compta l'entorn rural valencià.

PARAULES CLAU: apunts metodològics, toponímia, mapa toponímic, escala local, memòria històrica, participació ciutadana.

---

¹ E-mail: korkus100@gmail.com

1.Estat de la qüestió

L'èsser humà amb el transcurs del temps ha anat singularitzant i caracteritzant diferents indrets mitjançant l'assignació de noms propis als llocs. En trets generals, això ha estat gràcies al desenvolupament del llenguatge articulat, tant oral com escrit, que amb el pas del temps ha vingut evolucionant en societat. D'aquesta manera s'han consolidat una sèrie de codis que permeten expressar les relacions que s'estableixen entre humans i natura així com entre humans (Porta, 2007).

En el naixement d'un topònim hi participen diferents factors, causes i circumstàncies de les quals l'*etiologia* s'encarrega d'estudiar (Terrado, 1994; Moreu-Rey, 1995; Tort, 2001). D'una banda, és evident que l'observació i la percepció humana de certs paisatges hi participa en la conformació d'un topònim; i d'altra banda, que l'ús que se li ha atorgat, i de fet se li atorga al lloc en qüestió inaugura la possibilitat per assignar i perpetuar un nom a un lloc. Així doncs, els noms propis de lloc s'estableixen com a «*testimoni del context del seu origen, (així com) de les seues transformacions i de tot allò que tals transformacions atesten*» (Dorion, 1993).

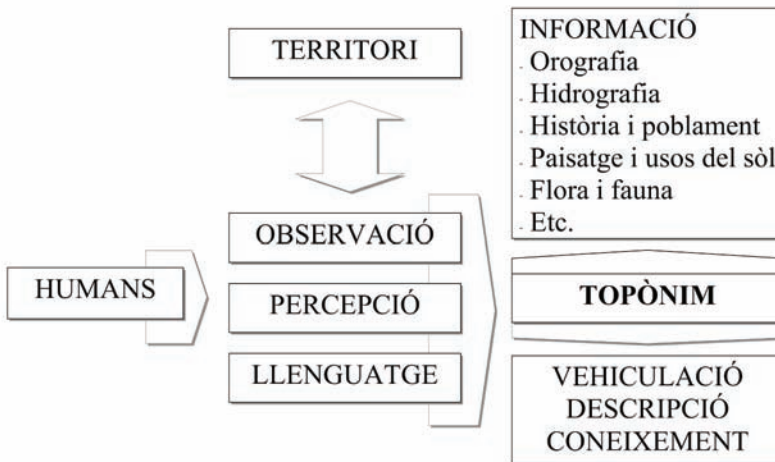

Figura 1. Aproximació a la conformació de topònims. Elaboració pròpia.

Segons Moreu-Rey (1982) i Tort (2001, 2003), un topònim –marcat el seu caràcter interdisciplinari-, s'estructura a partir de tres pilars fonamentals, l'espai o territori –objecte d'estudi dels geògrafs-, la llengua –objecte d'estudi dels lingüistes- i el temps –objecte d'estudi dels historiadors-.

En el món acadèmic i en matèria de toponomàstica, molts filòlegs experts en la matèria així com altres investigadors de ciències auxiliars (geògrafs, cartògrafs, historiadors...), adverteixen d'alguns dels problemes als quals s'han estat, i de fet s'estan exposant els topònims contínuament. En aquest sentit, les aportacions de Ferrando (1986), Marco (1996, 2001 i 2004) i Ordinas (2006) hi són una mostra d'alguns dels entrebancs en que ha topat la toponímia valenciana, els quals han quedat evidenciats en el procés de recopilació i confecció del mapa toponímic de Laguar.

En la recerca que fa Ferrando (1986), que tracta sobre *La normalització toponímica al País Valencià*, s'hi fa referència a la castellanització de noms de lloc portada a terme arran del decret de Nova Planta que data de l'any 1707, essent-ne un dels esdeveniments històrics que més incidència ha tingut en el corpus toponímic valencià. Aquest decret fou dolent i perjudicial per a la conservació d'alguns topònims. A mode d'exemple, en el *Bosquejo planimètric* a escala 1:25.000 de la Vall de Laguar que data del 1899 i va ser realitzat per l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, en compte de ficar Mallada del Bou hi figura "Majada del Toro", la Mallà "la Mayá", les Jubees d'Enmig "las Jubeas del Medio", etc. Altres exemples els trobem al Mapa Topogràfic Nacional (MTN) de 1989, a escala 1:50.000, on hi consta "Barranc del Tuerto", en compte de Barranc del Tort, "Font del Hielo" en compte de Font del Gel, etc.

En la recerca de Marco (1996), s'indica que en molts mapes topogràfics els noms de lloc presenten localitzacions errònies, així com també males transcripcions, per la qual cosa parla de reformar els topònims si es que encara hi són intel·ligibles. Per citar alguns exemples, en el MTN de 1955 a escala 1:50.000, apareix l'hidrònim "Barranco de Alcaida" en compte de Barranc d'Encaina; en el MTN de 1989 –citad anteriorment–, hi figuren alguns topònims mal ubicats, per una banda el Barranc del Tort, que apareix localitzat just al Barranc de les Penyes Cendres i, per altra banda, la Cova Santa que apareix localitzada al nord-oest de la seua ubicació real, entre d'altres. En el mateix mapa també es poden trobar exemples de males transcripcions, com per exemple els topònims de les Jubees i la Font de Can Busot, que apareixen escrites com "Juvees" i "Font del Cambesot".

En l'aportació metodològica d'Ordinas (2006) es conclou dient que els reculls toponímics han de portar-se a terme urgentment per les repercussions que venen associades als canvis que estan esdevenint en el territori –sobretot en àrees rurals–, els quals impliquen una progressiva desaparició de topònims.

Per nombrar alguns exemples, en el Mapa Toponímic de la Vall de Laguar s'han recuperat topònims com: es Bardalet, la Joliverda, Tossal de la Savina, Can Jordi, els Crestalls, Set Jornals, el Falguerar, etc.

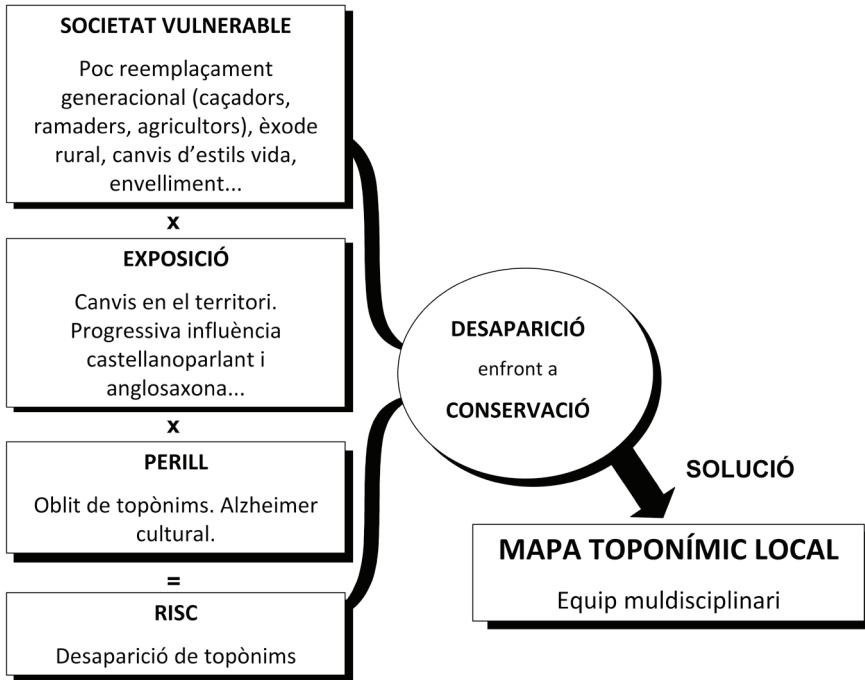

Figura 2. Esquema que sintetitza els motius pels quals han de desenvolupar-se Mapes Toponímics a escala local, sobretot en àmbits rurals. L'esquema està inspirat en les variables que intervenen en la generació de Riscos Naturals. Elaboració pròpia.

Finalment, de la mateixa manera que indica Ordinas (2006), cal reivindicar i reiterar la posada en marxa d'estudis toponímics per tal d'aturar la desaparició de topònims en entorns rurals i fer-los perdurables en el temps. Aquest fet és el que ha motivat la tasca enllestida en el mapa, les raons del qual queden sintetitzades en la figura 2. Tot plegat, en els estudis toponímics és fa necessària la intervenció d'un equip multidisciplinari –tal i com apunta Tort (2003)- el qual desenvoluparia la tasca de recopilació de noms de lloc, de la elaboració del mapa així com de la redacció d'una memòria explicativa del mateix, tal i com ocorre en la majoria dels casos.

2. El mapa toponímic de la Vall de Laguar: Mètode i ferramenta de coneixement territorial

El terme municipal de la Vall de Laguar abraça una superfície de 23,1 km², espai on s'han enregistrat vora uns 300 noms de lloc, el que suposa quasi 13 topònims per quilòmetre quadrat. Tot i l'esforç realitzat en el projecte -conjuntament amb Daniel Riera Moll-, no se'n descarta la possibilitat que encara faltaren noms de lloc per a recuperar. Val a dir què és el primer document que presta atenció -única i exclusivament- a la toponímia del terme municipal de la Vall de Laguar, per la qual cosa, convindria realitzar una segona edició del mapa per tal d'incorporar aquells topònims que faltaren per registrar, i -aprofitant- realitzar algunes millores tècniques.

El mètode abordat consta en arreplegar els topònims, normalitzar-los, introduir-los en una base de dades, classificar-los, localitzar-los i finalment representar-los en un mapa. En unes primeres instàncies els topònims normalitzats s'enregistraren en una base de dades geospacials què, gràcies a la utilització d'un Sistema d'Informació Geogràfica (SIG), pogueren ser tractats de diferents maneres.

Els topònims introduïts en la base de dades provenen de diferents fonts d'informació, per una banda de mapes governamentals -citats en l'apartat de *Mapes consultats*- i per altra banda dels ciutadans del municipi. Cal insistir en que les entrevistes fetes als grans coneixedors del terme -caçadors, agricultors, ramaders (figura 3) o simplement familiars, citats en l'apartat d'*Agraïments*-, han ajudat moltíssim en la tasca de recopilació i ubicació de topònims. Per tant, escorcollar en la memòria col·lectiva ha enriquit els resultats.

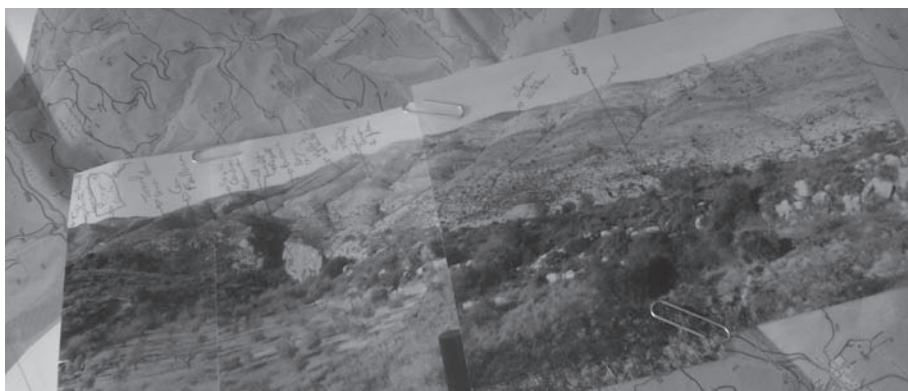

Figura 3. Fotografies realitzades per Vicente Mengual Mas (ramader en l'adolescència) per desglossar el nom de cadascun dels llocs de la Serra de la Carrasca, vista des de la Foia Blanca.

Resumint el procediment, el mètode que s'ha portat a terme combina eixides de camp amb GPS i càmera fotogràfica per tal d'identificar, percebre i ubicar els topònims *in situ*. Així com també un procediment de fotointerpretació del terreny per perfilar algunes geolocalitzacions. La localització de topònims i la seua representació gràfica s'ha efectuat gràcies a les bases de dades geogràfiques de l'Institut Cartogràfic Valencià a escala 1:5.000, així com també amb d'altres complementàries d'edició pròpia. El Sistema de Coordenades de Referència (CRS) que s'ha utilitzat per gestionar la informació geogràfica ha estat l'*European Terrestrial Reference System* de 1989 (Zona 30), la qual treballa en coordenades UTM (*Universal Transverse Mercator*).

A continuació es tracten diverses qüestions en toponomàstica que deriven de la informació que poden arribar a proporcionar els topònims d'una determinada zona per tal de conèixer-la, tant en temes d'història com en llengua, paisatge, societat, relleu, etc.

2.1. L'empremta lingüística dels pobladors al llarg de la història

En la figura 4 s'estructura l'evolució lingüística de la zona i quins fören els esdeveniments més destacats que hi han participat. A partir de les aportacions de Rosselló (1979, 2004), Sanchis (1988), Coromines (1989-1997), Román (1990), Coromina (2001), Riera (2005) i Mira (2006) en el corpus toponímic de Laguar s'observen noms de lloc d'origen íber, àrab i llatí. Mots com *avenc*, *ísber* o *barraca* –què apareixerà en la pròxima edició– són d'arrel íbera. Topònims com *aljub* (*al-yubb*), *sénia* (*al-saniya*), *riurau* (*raf-raf*), *Benimaurell* (*Ben, Ibn*), etc. provenen de l'àrab andalusí. Actualment, malgrat l'intent per castellanitzar alguns topònims durant els últims 300 anys, s'hi conserven en bon estat les arrels catalanes, raó per la qual en el mapa hi destaquen mots com *tossal*, *costra*, *alt*, *cava*, *pas*, *toll*, *barranc*, *cova*, *font*, etc.

El mot *ísber* que abunda en la part baixa del terme situada al primer quadrant, segons Roman (1990) es tracta d'un nom d'origen íber. Segons Mira (2006), *is* seria cim i *ber* riu, és a dir, riu del cim. En literatura al respecte, cal destacar que Cavanilles nombra l'Estret d'Isber en les seues observacions pel Regne (1797).

El germanisme *blank* (en llatí *albus*) va estendre's per la península arrel de la caiguda de l'Imperi Romà, per referir-se a indrets que miren cap a migdia,

orientació nord (Badia, 1987). En la toponímia local es conserva aquesta forma en les Penyes Blanques i la Penya Blanca.

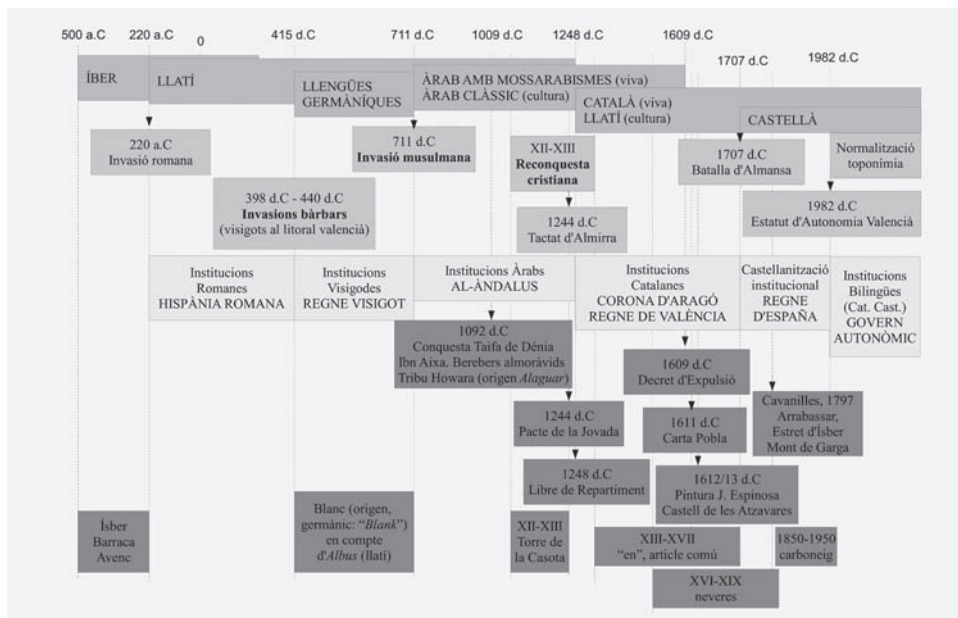

Figura 4. Evolució lingüística i esdeveniments. A partir d'una barreja bibliogràfica: Rosselló (1979, 2004), Badia (1987), Sanchis (1988), Ferrando (1989), Coromines (1989-1997), Román (1990), Coromina (2001), Riera (2005), Mestre *et. al* (2005) i Mira (2006).

L'origen del topònim d'*Alaguar* s'atribueix a la tribu Howara (berebers almoràvits) que colonitzà i, consegüentment repoblà aquestes terres a finals del segle XI i principis del XII (Sanchis, 1988; Riera, 2005). Paral·lelament Joan Coromines, qui reafirma que és d'origen àrab, *al-‘aguâr* l'atribueix a “les coves” (cit. a Selfa, 2003).

El Racó d'en Xanques, arplegat en la forma “Racó'n Xanques” per Coromines, qui atribueix l'origen de xanques a xanca, «*cama o bota allargada,...*», li sembla que prové de «*barranquets que fan recolzades en trams comparables a les xanques*», sent un mot general a tot el romànic i en particular mossàrab *chanca* (cit. a Ivars, 2003).

En el mapa apareix el topònim de la Casota, nom que rep un antic riurau reconvertit en casa rural localitzat a la Penya Llisa o Penyeta, entre Campell i Fleix, havent-ne al costat una torre en ruïnes. Segons l'aportació de Naya (2001), la torre va ser construïda durant el període andalusí, entre el segon terç

del segle XII i mitjan segle XIII per fer front a l'avanç de l'exèrcit catalano-aragonés, qui la destruï aproximadament entre mitjan segle XIII i primer terç del XIV i es refereix a ella com la Torre de la Casota, nom que també empra la població local.

L'arribada de cristians a la zona a partir de la conquesta jaumina va determinar la coexistència de llengües de diferent índole. En el *Llibre de Repartiment* de l'any 1248, hi conta que arribaren vint-i-quatre nous propietaris cristians vells, als qui se'ls entregà 342 hectàrees de secà i 1 hectàrea de vinya així com casa en les diferents alqueries: Portella, Benimaurell... (Riera, 2005). La població autòctona «[...] *tenia l'àrab clàssic com a llengua de cultura i un àrab dialectal farcit de mossarabismes com a llengua parlada habitual (baniy "panís", bartal "pardal" [...])*» (Ferrando, 1989). Paral·lelament en les llengües dels repobladors hi predominava el català i en menor mesura l'aragonès, contribuint a que el català es convertira en la llengua oficial del regne a partir de la segona meitat del XIII, junt al llatí, tant en l'administració civil com en la privada (Ferrando, 1989).

En el corpus toponímic val a destacar la presència de l'article personal *en* precedit d'un antropònim (nom, cognom o malnom), es tracta d'un article molt comú en la parla del segle XIII al XVII inclús de principis del XVIII (Coromina, 2001; Rosselló, 2004). En el mapa hi consta Pla d'en Pujol, Racó d'en Xanques, Racó d'en Riola, Morro d'en Campus i es desconeix si el Barranc d'Encaina entraria en aquest grup en la forma "en Caina".

En el recull que féu Coromines també apareix la Plana de Coals, doncs bé, el nom Coals l'atribueix a una evolució d'*acoals* < *aquals* (arabitzat *aquwál*) en llatí *aequales* (cit. a Selfa, 2003), cal dir que en el mapa se n'ha recuperat un altre: l'orònim Cova de Coals, nom extret del mapa de 1899.

En la il·lustració pictòrica de Jeroni Espinosa de 1612-13, què representa la batalla del 1609 entre moriscos i cristians pel domini de les muntanyes interiors de la Marina Alta, apareix el topònim Castell de les Atzavares, en la forma "Castillo de las Azabaras" (figura 5, c). Tot apunta a que el castell se situa al tossal del marge esquerre del Barranc de Fontilles (Riera, 2005; Torró, 2007), a uns 350 metres d'altitud (figura 5, a), on hi ha unes restes arqueològiques d'una antiga torre, actualment en ruïnes (figura 5, b).

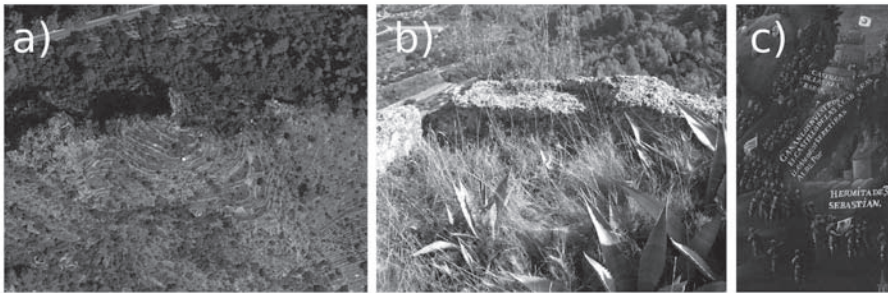

Figura 5. El Castell de les Atzavares. En a) s'observa la localització del Castell, essent-ne l'estructura de base rectangular que s'observa en el primer puig (Imatge PNOA, 2007); en b) les restes del castell (fotografia d'elaboració pròpia); i en c) figura una ampliació del quadre d'Espinosa 1612/13.

El motiu pel qual s'originà l'enfrontament, anteriorment citat, fou pel fet que «el 9 d'abril de 1609 Felip III de Castella i el duc de Lerma decretaren l'expulsió dels moriscos dels regnes d'Espanya» (Mestre, *et. al* 2005), esdeveniment al qual s'hi sumava a les exigències que anteriorment hi havien imposat els cristians: la reconversió a la religió cristiana a través dels batejos. Mesos després, el 25 d'octubre es produí la rebel·lió morisca a les zones interiors de la Marina Alta (Riera, 2005) en contra del decret d'expulsió. Finalment els cristians guanyaren l'enfrontament i amb això el control del territori en qüestió. Del resultat s'expatriaren els moriscos de la zona a països del Magreb i, tal i com indica Fuster (1962), aquestes terres quedaren desolades i l'economia valenciana s'enfonsà.

Dos anys després de l'expulsió morisca es va dur a terme una repoblació que s'estructurà a partir de la *Carta Pobla* de 1611, la qual atorgava terres als nous pobladors provinents de l'illa de Mallorca (Costa, 1977 i 1981), fet que tingué una implicació directa en el corpus toponímic de la Vall de Laguar.

En el *Testimoni de l'escriptura de nova població entre el Duc de Gandia i els pobladors d'Alaguar el 14 de juny de 1611* (traducció feta per Costa, 1981), apareixen els topònims “Alfeig”, “Baronia d'Alaguar” i “Foia d'Alaguar”, el primer per referir-se a l'actual poble de Fleix i el dos últims a la Vall de Laguar, formes que han quedat descartades en el mapa però que cal tenir present. Més enllà dels topònims citats, hi apareixen cognoms que en el transcurs del temps probablement esdevingueren en noms de lloc. En el document citat hi consten possibles antropònims com Camps –probablement origen dels topònims Ras d'en Campus, Morro d'en Campus i Cova d'en Campus-, Ramis –Font d'en

Ramis-, Pujol –Pla d'en Pujol-, Moll –Barranc de les Penyetes del Moll-, Mas –Tossal d'en Pere Mas-.

En el *Llibre de batejos de l'Església de Campell* del segle XVII, entre els anys 1611 i 1612, hi apareixen cognoms que també pogueren esdevindre en topònims com Busot –Can Busot, Alcavó de Can Busot, Font de Can Busot-, Femenia –Recinglons del Femenia-, entre altres.

A més a més, en el mapa s'han intentat rescatar tots aquells topònims que contingueren el mot “can”, entès com la contracció de *ca* (casa) i l'article *en* (XIII-XVII), al qual li precedeix un antropònim per referir-se a possessions i xicotetes propietats pertanyents a una família o a un individu. En total n'hi ha dotze noms de lloc que compleixen les característiques esmentades, entre els quals està Can Torres, Can Jordi, Can Fullana, Can Major, Can Feliu, Can Peret, entre d'altres. En la majoria dels casos s'han evidenciat en la pronúncia local, en canvi, en altres ha costat identificar-los, essent-ne fruit de les contraccions fonètiques succeïdes amb el transcurs del temps. A mode d'exemple, el mot en qüestió encara és intel·ligible en Can Bosch –pronunciat com “Cambosc”-, Can Busot –pronunciat com “Cambusot” i “Camusot” - i Can Magín –pronunciat com “Camagín”-.

La presència de mallorquins també s'observa en l'article “es”, es Bardalet i es Mirador hi són un exemple, els quals en la parla habitual són pronunciat com “Asbardalet” i “Asmirador”.

2.2. L'aprofitament antropogènic dels recursos naturals en la toponímia

En aquest subapartat es tracten algunes de les activitats socioeconòmiques que temps enrere formaren part del dia a dia en el municipi, amb la finalitat de reconstruir la Història, conèixer el seu emplaçament, els usos, etc. Cal advertir que els noms de lloc relacionats amb l'aprofitament de recursos hídrics s'han detallat en el subapartat que tracta sobre l'*abundància d'hidrònims*. Per tant, deixant de banda els hidrònims, en el mapa hi apareixen enregistrats tres topònims que estan lligats a l'aprofitament dels recursos naturals, la Carbonera, el Forn de Calç i la Teulera. Tots tres són residuals i petrifiquen les activitats socioeconòmiques que al llarg de la història ha realitzat la població local per tal d'aprofitar els recursos que oferia el medi i que tenien al seu abast.

Els forns de calç servien per escalfar la roca calcària, que abunda en la zona, sotmetent-la a temperatures elevades i amb això poder-hi obtenir la calç.

En quant al seu emplaçament, el lloc que es triava per a implantar el forn de calç havia d'estar-hi ben provist de pedres i de llenya (de Diago, *et al.* 2005). La calç tenia múltiples aplicacions, s'utilitzava en la construcció, la ramaderia, l'agricultura i la medicina (de Diago, *et al.* 2005). Cal mencionar que a les restes de la torre almohade de la Casota i el Castell de les Atzavares, ambdós datats entre el segle XII i XIII, s'observa un material de construcció que conté calç. Per tant, aquesta manera de construir ha perdurat fins a la introducció del ciment industrial, generalitzat en la zona a partir de la segona meitat del XX, fet que propicià l'abandó dels forns de calç.

El topònim de Carbonera es localitza a la part baixa del Barranc d'Encaina, afluent del Riu Gorgos, i fa referència al lloc on es practicava el carboneig, entés aquest com l'acció desenvolupada per transformar la fusta en carbó. El muntatge d'una carbonera consistia en apilar la fusta tallada, prèviament transformada en tions, els quals es col·locaven formant «*cercles concèntrics de diàmetre decreixent al voltant d'una xemeneia de troncs (gàbia)*» (Codina, 2010). Les piles de fusta aixecades es rodejaven de pedres i posteriorment es cobrien amb terra, fullaraca, molsa i cendra. A grans trets, el muntatge permetia controlar el procés de combustió, gràcies als conductes de ventilació que comunicaven amb la xemeneia què, depenent del vent predominant es tapaven per tal d'aconseguir que la crema es realitzara en unes condicions semi-anaeròbiques (Clavell, 2010; Codina, 2010). A mitjan segle XIX i XX va intensificar-se el carboneig arreu del territori valencià fruit de l'augment de la demanda per a ús domèstic, industrial i transport, fet que contribuí a la desforestació de les muntanyes valencianes (Clavell, 2010). El carbó vegetal produït a Laguar provenia principalment de carrasques i savines, ambdós abundants en la toponímia local. La gent major del poble a la qual se li va entrevistar recorden l'actual Serra de la Carrasca plena de les espècies vegetals mencionades.

La Teulera es troba situada a l'entrada de Fontilles, prop d'un aflorament de materials del Keüper pertanyents al Triàsic (Riera, 2005), compostos per margues, algeps i argiles (MAGNA, 2008). Tot apunta a que aquest material era aprofitat en la Teulera per manufacturar maons i rajoles.

2.3. El món rural en la toponímia

En el mapa hi ha molts topònims que es relacionen amb l'activitat agrària. Gairebé donen peu per reconstruir part de la història més propera del municipi, ja que molts d'ells conserven la fesomia i el paisatge, tot i que a poc a poc s'estan limitant per la manca de reemplaçament generacional, l'erosió del terreny i la regularització dels vessants. Pel que fa a l'agricultura, en el municipi continua practicant-se amb una certa reducció del que fou, malgrat les traves macroeconòmiques amb que constantment han topat, i de fet topen els llauradors, actualment molts dels noms lloc que es mencionaran a continuació romanen vius gràcies a la seua transmissió oral. Per contra, els topònims vinculats amb l'activitat ramadera corren el risc de ser oblidats degut al nul reemplaçament generacional.

En quant als topònims relacionats amb l'activitat agrícola destaquen els que proporcionen informació del tipus de conreu que s'ha vingut practicant i els vinculats amb l'aprofitament del recurs hídric pel reg, ja siguin basses, sènies o caves. En el nom de partides hi destaca la Vinya, l'Olivaret, els Garroferars, el Cascall, les Hortes o el Figueral. El topònim la Vinya, podria respondre a les rompudes que es feren en molts municipis valencians durant la segona meitat del segle XVIII fomentada per la favorable conjuntura dels preus en que es venia el vi (Adrit, 1990), o inclús a l'hectàrea de vinyes que s'entrega en el *Llibre de Repartiment* de 1248.

Hi ha un topònim que petrifica l'activitat posterior a la sembra i la recol·lecta de cereals i lleguminoses, és el topònim de la partida rural les Eres. Les eres són un lloc planer i de forma circular on es separava el gra de la palla amb l'ajuda del bestiar que arrossegava un trull de forma cilíndrica (trilladora) per damunt de les garbes desfetes i esteses a l'era. Al municipi de Laguar hi ha molts exemples d'eres, no obstant, s'està intentant recuperar el nom que rebien per així individualitzar-les.

D'altra banda, pel que fa als topònims vinculats amb l'activitat ramadera, en el recull toponímic abunden noms de corrals, els quals prenen el nom del lloc que es troba al costat, com per exemple el Corral de la Font dels Olbis i els Corrals del Collao, els quals s'han obviat per evitar massificar el mapa. Tanmateix els que sí que s'han posat en el mapa perquè evidencien altres aspectes com el transcórrer del temps, són el Corral Vell i el Corral Nou, ambdós situats a la solana de la Serra del Penyó, a la zona coneguda per a molts com les Gargues i que donen nom a una extensió de terreny més àmplia.

El fet de nombrar la construcció per trets temporals no només passa en la ramaderia, sinó que també s'evidencia tal percepció en zones conreades, el topònim en qüestió és Terres Noves, situat al costat nord-est de Fleix i pròxim a la Casota.

Un nom que es repeteix en el mapa és el de mallades, i clars exemples d'això són la Mallada de la Figuera, les Mallades, la Mallada del Molló, la Mallada del Pou i la Mallada de les Palmeres. S'entén per mallada el lloc on els ramaders tancaven el bestiar per descansar o bé per resguardar-se d'un temporal o de la xafogor mentre s'estava pasturant per la muntanya.

2.4. La caracterització del relleu a partir dels orònims

En el mapa els orònims són molt variats i nombrosos. L'abundància d'aquest tipus de topònims denota la importància que la societat local li ha atorgat al relleu per tal d'ubicar-se i poder-lo gestionar, donada la complexitat orogràfica que ofereix el terreny.

El relleu de la vall presenta forts pendents i està marcat pel plegament d'estrats cretàtics amb una alternança de falles verticals que van d'est a oest i de nord-est a sud-oest. El material que hi predomina és el calcari, el qual dona peu a un modelat càrstic amb una marcada circulació d'aigües hipogees (Riera, 2005; Moll, 2013). Els talussos presenten una certa acumulació de margues i cudols. La gran majoria dels talussos de les zones d'ombria apareixen alterats per l'acció humana, havent-hi marges construïts que sostenen la terra per poder-los destinar al conreu d'ametlers, lleguminoses, etc.

A continuació els orònims s'analitzen per rangs, tal i com estableix la classificació d'Ordinas (2006) en la seua proposta metodològica. Els rangs que s'utilitzen són: relleu positiu, relleu neutre i relleu negatiu.

Relleu positiu

Hi ha enregistrats orònims que contenen els mots: serra, alt, mont o muntanya, talaia i tossal, què són catalogats com a relleu positiu *major o macro*. A més a més, també hi ha noms com castell i somo, els quals fan referència a un relleu positiu *mitjancer o meso*. Altre orònim que apareix al mapa és morro, l'únic que fa referència a un relleu positiu marcat per *contraforts*. En quant a relleu positiu *menors o micro* hi consta l'orònim crestall. Com a *altres*, aquells orònims que també fan referència a relleus positius, estaria

frare i penyal i, també s'hauria pogut posar les Mamelles, topònim que molta gent utilitza per referir-se als Penyons o Cavall Verd.

El mot alt «(...) s'usa per (referir-se) a elevacions esmolades (...) i per alt s'entén un lloc destacat en el context d'un relleu dominat per uns altres cims» (Marco, 1996), al mapa s'han rescatat dos orònims amb aquestes característiques, l'Alt dels Hedrerets i l'Alt de Maçanera, el primer es troba a la Serra de la Carrasca i arriba als 906 metres d'altitud, i el segon a la Serra del Migdia el qual aplega als 727 metres d'altitud.

El Castellet de Garga, amb una cota màxima de 826 metres d'altitud, fa referència a una eminència calcària quasi infranquejable localitzada al turó oriental del Coll de Garga.

El Somo s'ubica a la Serra de la Carrasca i fa menció a un terreny positiu caracteritzat per la seua morfologia arrodonida, tal i com ocorre amb el Somo de Benissa i amb el de Castell de Castells.

En quant a la paraula morro, s'utilitza per designar contraforts gairebé avançats i abruptes. Al mapa només s'han rescatat els orònims: Morret Roig, Morro Quitanera i Morro d'en Campus. El primer es localitza a la part nord-oest del terme, entre el Somo i el Recingle d'Ebo, amb altituds que oscil·len els 600 metres; el segon a l'ombria occidental de la Serra del Penyó, concretament al contrafort que hi ha a la vessant esquerre del Barranc dels Llidoners que aplega als 601 metres d'altitud; i el tercer, a la part oest del terme, entre el Barranc de Sequers i el de Donzillo, amb una cota màxima de 801 metres d'altitud.

Pel que fa als orònims positius *de trets menors o micro* s'ha recuperat el mot crestall, que hi apareix al mapa enregistrat com els Crestalls. Aquest orònim fa menció a micro-morfologies que s'assemblen a la cresta d'un gall, i són el resultat d'una erosió diferencial, que fruit de l'alternança de roques dures i d'altres toves han quedant de testimoni les més dures.

Relleu neutre

Els orònims que contenen els mots bancal i recingle fan menció a un *escalonament de terreny*; els mots llis, ras, pas i pla, a l'*horitzontalitat del terreny*; els mots com costera, racó i barda, a *terrenys inclinats*; i penya i salt a la *verticalitat del terreny*.

En quant a l'horitzontalitat del terreny, hi ha nombrosos topònims pel fet que el terreny horitzontal hi escasseja en aquestos indrets de muntanya, d'ací la importància que se'ls ha atorgat, i de fet se'ls atorga, per part de la població local, tant en la tasca de reconeixement com en la tasca d'individualització i

assignació de noms als diferents llocs. El lèxic que s'utilitza per referir-se als terrenys horitzontals és: llis –Penya Llisa-, ras –Ras d'en Campus-, pas –Pas de la Rabosa, Pas de l'Àguila, etc.- i pla –el Pla, Pla del Morter, Pla Rebens, Planes Gual, les Planetes, etc.-.

L'*escalonament*, també hi és present en el mapa en mots com bancal –Bancal Roig i Bancal de les Pedres- i cingle en la forma recingle –Recingle d'Ebo, Recingle del Moltó, Recinglons del Femenia, etc.-. El mot bancal sol associar-se a una acció antropogènica feta amb el propòsit d'aprofitar els terrenys situats a les vessants muntanyoses, en la qual molts cops ha estat també fomentada la creació de sòl fèrtil a base d'incorporar-li matèria orgànica en descomposició i sostenint-la a través de la construcció de marges. El mot recingle s'assigna a aquelles formacions geològiques que voregen un abisme, essent-ne habitual trobar-ne amb alçades que oscil·len els 100 i 150 metres respecte a la seua base. La gent major utilitza l'expressió “estar recinglat” quan hom arriba a un lloc on no hi ha eixida llevat del lloc per on s'ha accedit degut a l'abisme que voreja un recingle.

Figura 6: a) Fotografia del Tall (2010) i b) ampliació del Mapa Toponímic.

La *verticalitat* del terreny s'evidencia en el mapa a través del lèxic com tall –el Tall-, salt –el Salt- i penya –Penya l'Hedra, Penyes Blanques, etc.-. De tots aquests orònims que denoten una verticalitat, cal destacar el Tall, el qual se situa a les Mamelles del Penyó, concretament al Penyal Roig (Figura 6) . Es tracta d'una fractura oberta que es troba en moviment degut al procés d'extensió lateral que esdevé als dos blocs de roca calcària, els quals contínuament s'estan separant i esgallant l'un de l'altre, enmig dels qual s'estan dipositant cudols en la seua base. Actualment el Tall té aproximadament uns 3 metres amplària per 50 metres de longitud.

Aquells orònims que fan referència a *terrenys inclinats*, s'han recuperat molts que contenen el lèxic costera, llima i racó. Una costera és la part lateral o vessant d'una muntanya, el pendent del qual és bastant significatiu. A mode d'exemple està la Costera del Corralet, la Costera del Penyó, la Costera, etc. Una llima es reserva per designar aquelles parts d'una muntanya que tenen una forma arrodonida i de poca alçada respecte al relleu que l'envolta. Exemples d'aquest està la Llima del Guitarró, la Llima del Pouet, la Llimeta de les Savines, etc. I, pel que fa al mot racó s'utilitza per referir-se a aquells terrenys inclinats més apartats. En el mapa es troba el Racó del Serafi, el Racó d'en Xanques, el Racó d'en Riola, el Raconet Verd, etc.

Relleu negatiu

El lèxic representat en el mapa compta amb diverses mostres de *depressions allargades, arrodonides i elevades*. Barranc, coma, estret, regata i vall, com a depressions allargades; fondo com a depressió arrodonida; i coll i portell com a depressions elevades.

Hi ha molts topònims que contenen el nom barranc, aspecte que es tractarà en el subapartat d'*abundància d'hidrònims*, del que cal remarcar l'elevat nombre de tàlvegs en el terreny que discorren en forma alineada, com a resultat del plegament d'estrats i de l'excavació que fa l'aigua de la pluja, que comporta una consegüent confluència d'aigües en un punt i barranc avall.

El mot coma només hi apareix dos cops en el mapa, està la Coma de Benimaurell i la Coma de Campell. La ciutadania dels dos pobles per referir-se a elles les nombren com La Coma, i per no crear confusió en el mapa s'ha optat per especificar el poble on es troben. Cal destacar-hi que ambdós estan situades al nord-est dels pobles citats, estan marginades i conreades i es caracteritzen per ser terrenys menys inclinat respecte als anteriors.

El nom estret, apareix en l'orònim Pla de l'Estret i falta per posar al mapa l'orònim Estret d'Isber, ambdós se situen al nord-est del municipi i fan referència al lloc per on s'ha encaixat el Riu Girona i està la Presa d'Isber.

Els guarers utilitzen l'orònim Regata per referir-se a la vessant nord del turó on es troba el poliesportiu municipal, el qual possiblement estiga relacionat amb el nom regatell o regall, és per aquesta raó que per la seua vinculació amb la hidrologia es reserva tractar el tema en el pròxim subapartat.

El mot vall apareix enregistrada en el nom del municipi, la Vall de Laguar, i fa referència principalment al terreny esculpit pel Riu Girona, tot i que també

en les seues fites hi ha barrancs que vessen les seues aigües al Riu Gorgos.

Pel que fa al mot fondo, només apareix registrat en el Barranc Fondo, què es tracta d'una depressió molt ben definida que troba el seu origen en l'erosió fluvial marcat el predomini –en aquest indret- de materials tous.

El mot coll fa referència al terreny deprimit que hi ha entre dos cims, apareixen els orònims Coll de Garga o *Collao* i Coll del Corral Nou. Ambdós se situen a la Serra del Penyó i serveixen per passar de la part d'ombria a la solana i a la inversa.

Portella es troba situada a l'est de Fleix i actualment és el lloc on fiten els termes de Laguar i Murla, és tracta d'una via d'entrada i eixida al municipi i a on antigament donava nom a una alqueria d'origen àrab, l'Alqueria de Portella.

2.5. L'abundància d'hidrònims

A la Vall de Laguar hi ha un elevat nombre de noms de lloc que es vinculen amb l'aigua, uns es relacionen amb l'aprofitament del recurs i d'altres amb les característiques físiques que presenta el medi. Per tant, mitjançant una anàlisi d'hidrònims es pot conèixer millor la interrelació que s'estableix entre el medi físic (orografia, formacions geològiques...) i l'antròpic. Gairebé, l'abundant nombre d'hidrònims lligats a l'aprofitament del recurs hídic, sobretot els vinculats a un emmagatzematge, evidencien la irregularitat pluviomètrica que sofreix la zona.

Hidrònims que permeten conèixer el medi físic

De la mateixa manera que fa Ordinas (2006), en el mapa s'hi troben hidrònims relacionats amb surgències d'aigua, amb aigües estancades, amb cursos d'aigua i amb l'escassetesa d'aigua. Pel que fa a les surgències d'aigua hi ha nombroses fonts amb nom propi, com per exemple la Font del Nap, la Font de l'Amerador, etc.; també n'hi ha que es relacionen amb aigües estancades com cocó, toll i llacuna, com serien els hidrònims: el Toll de la Rabosa, el Toll Blau, la Llacuna, el Cocó, etc.; a cursos d'aigua com rius, Riu Girona i Riu Gorgos i barranc, Barranc dels Llidoners, Barranc del Tort, etc.; i cal destacar que hi ha noms que també es relacionen amb l'escassetesa d'aigua com és el mot secar, és el cas de Barranc de Sequers i Racó de Sequers.

El Riu Girona i el Riu Gorgos «presenten característiques de rius-rambles de trets mediterranis semiàrids» (MAGNA, 2008). Ambdós rius gran part de l'any romanen sense aigua superficial i només s'activen en superfície quan esdevenen pluges torrencials que sovint es vinculen amb Depressions Aïllades en Nivell Alts (DANA) de l'atmosfera.

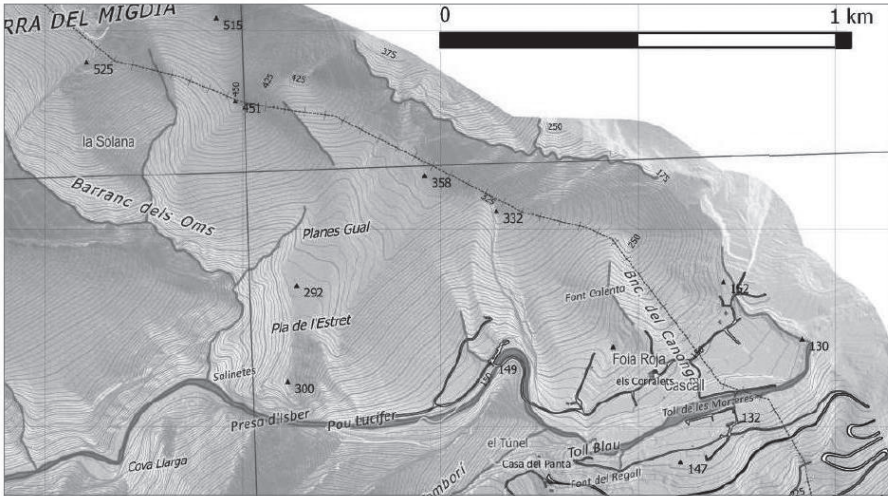

Figura 7: Ampliació del Mapa, fragment del Riu Girona, on s'observa la Presa d'Ísber, el Toll Blau...

El Toll Blau és el nom que rep una llacuna situada riu avall de l'embassament d'Ísber (Riu Girona), on l'aigua roman estancada en un clot natural durant tot l'any. Molt semblant és el que ocorre amb el Toll de la Rabosa i el Toll de les Morteres, llevat que aquets són més menuts i estacionalment si que poden arribar a assecat-se.

L'hidrònim la Llacuna es correspon amb una zona situada entre el Barranc Fondo i la carretera que uneix Fleix amb Benimaurell, concretament a la falda de la Serra del Penyó. El topònim fa referència a una zona d'aiguamolls, les característiques del qual es manifesten quan plou prou i el terreny es satura d'aigua.

L'aprofitament del recurs hídric en la toponímia

Pel que fa als topònims que es vinculen amb l'aprofitament del recurs hídric estan els aljubs, les sènies, les basses, les fonts, els alcavons, els pous... Molts d'aquests topònims es relacionen amb la estacionalitat i la discontinuïtat de les pluges, tret meteorològic al qual l'ésser humà s'ha hagut d'adaptar a

partir de la construcció antropogènica dels respectius sistemes de canalització i d'emmagatzematge. Molts d'aquests llocs es relacionen amb el circular d'aigües hipogees, excepte les bases i alguns pous que funcionen com a dipòsits, essent el màxim exponent d'aigües subterrànies el Pou Lluçifer.

Com a mostra de la irregularitat de les pluges, pot citar-se el topònim la Font del Regall, estretament lligada amb el que és un regall. Un regall és un «canal de drenatge temporal amb ribes definides i dipòsits de fons» (DIEC2), del que caldria destacar que el topònim hi és pròxim al llit del riu Girona i compleix amb la descripció esmentada.

El mot aljub apareix en Aljub de la Jubea i Aljub del Riu, tot i que en el terme municipal hi ha alguns més, els noms dels quals estan en procés de recuperació. Aquest lèxic s'utilitza per designar antics dipòsits d'aigua construïts amb pedres i argamassa (morter de calç), gràcies als quals s'arreglava l'aigua de la pluja, s'emmagatzemava i d'aquesta manera se n'aprofitava el recurs. Actualment estan en desús.

Hi ha moltes de les fonts al municipi que contenen un sistema de piles esculpides en pedres formant abeuradors, els quals s'utilitzaven per donar de beure al bestiar. Exemples d'abeuradors instal·lats en fonts es troben a la Font de la Mata i la Font del Reïnós, entre d'altres. Es tracten d'espais que mereixen una major protecció, marcat el seu valor cultural i artístic.

Amb tot el que s'ha dit, cal indicar que la Font de la Borrasca, marcada en el mapa, actualment no es pot trobar degut a que un dels temporals torrencials esdevingut en la zona durant els últims 20 anys originà un allau de terra que sepultà la font. És per això que actualment només es conserve el nom.

Un altre hidrònim que es vincula amb l'aigua, en aquest cas en estat sòlid, són les neveres. Al mapa s'han enregistrat tres hidrònims que contenen aquest lèxic, la Nevera (a 955 m.s.n.m), la Nevera Vella (a 900 m.s.n.m.) i la Nevera del Coll (a 790 m.s.n.m.), totes tres exposades a l'erosió superficial i en perill de desaparèixer. Es tracta de construccions on la neu s'emmagatzemava per tal de conservar-la i posteriorment transportar-la i comerciar-la a les zones més poblades de la costa. La neu que es produïa a Laguar es distribuïa als pobles situats a la plana al·luvial del Girona, d'on destaca Dénia, amb port marítim. Aquesta activitat productiva va popularitzar-se al País Valencià a partir del segle XVI per la conjunció de diversos factors, entre els quals destaca l'ús del gel per a la conservació d'aliments, la preparació de gelats i xarrups i usos terapèutics, essent una producció que es veié afavorida per les condicions climàtiques d'ençà (Cruz, 1986; Cruz *et al.* 1987). El cicle climàtic succeït entre el segle XVI i el XIX se'l coneix com Xicoteta Edat del Gel.

La Presa, situada a l'Estret d'Ísber, actualment es troba en desús i només serveix per laminar les crescudes del riu Girona i recarregar l'aqüífer del Migdia, ja que presenta problemes per emmagatzemar l'aigua com a conseqüència de les filtracions que hi ha, d'ací que normalment es parli de Presa d'Ísber i no d'Embassament d'Ísber. Cal recordar que l'embassament va ser projectat a finals del segle XIX com a solució al regadiu de la plana de la Rectoria i de Dénia després que la pansa entrara en crisi degut a la plaga de la fil·loxera (Riera, 2005). L'any 1928 el pla d'obra de la presa va ser paralitzat, fins que al 1931 es va reprendre arribant a 27 metres d'altura i, finalitzada la Guerra Civil espanyola un nou projecte l'elevava fins als 60 metres (Riera, 2005), augmentant-ne així la capacitat d'emmagatzematge.

2.6. Topònims que evidencien processos erosius

Utilitzant la classificació d'Ordinas (2006), en el mapa toponímic hi consten noms propis de lloc que evidencien diferents processos erosius. N'hi ha que fan menció a *fissures*, com la Regata i el Cocó; també hi han que es relacionen amb l'*erosió superficial*, com infern i clapissa, així com amb l'*erosió subterrània*, avenc, cova, foradada i forat.

El mot infern apareix enregistrat en el Barranc de l'Infern, topònim que fa referència al congost calcari excavat pel Riu Girona, situat entre la Serra de la Carrasca i la Serra del Migdia, en la base del qual hi ha calderes que impedeixen l'accés, fesomies circulars i fondes que han estat formades pel moviment arremolinat produït pels còdols arrossegats per la corrent, els quals van erosionant la roca del fons del barranc. Es tracta d'una situació intermitent que s'activa en quan circula aigua pel barranc.

El vocable clapissa hi consta en la Clapissa d'Esteller, nom que rep el paratge de roques i pedrenys situat a l'extrem nord-oest del terme municipal, concretament a l'extrem nord-est de la Serra de la Carrasca, l'origen del qual està lligat amb l'erosió de la pluja i de les geleres.

A més a més, pel que fa a l'erosió subterrània, la morfologia càrstica queda ben representada en el mapa, havent-hi nombroses avencs i coves amb nom propi. Exemples d'erosió subterrània està: la Cova de Coals, la Cova Foradada, la Cova Santa, l'Avenc de les Morteres, l'Avenc del Poriol, etc.

El Forat és el nom que rep la zona que serveix per creuar el morro calcari que aplega a la Cascada o Salt, situat a prop dels Heretats, per on passa el camí

de ferradura de les Jubees d'Enmig, el qual va ser picat a primeries del XX per augmentar l'amplària i amb això millorar l'accessibilitat i el transit de bestiar amb càrrega.

2.7. La composició del terreny a partir dels geotopònims

En el mapa hi ha topònims que al·ludeixen a les diferents coloracions que presenta el rocam i les formacions superficials. N'hi ha que contenen l'adjectiu negre, com la Cova Negra i el Morro Negre, també hi han que constaten la presència del color blanc, com les Penyes Blanques i la Penya Blanca, i del color roig, com la Penya Roja, el Penyal Roig, el Morret Roig i el Bancal Roig.

2.8. Els biotopònims: la flora (fitònims) i la fauna (zootopònims)

En el corpus toponímic de Laguar hi ha una àmplia varietat de fitònims que permeten conèixer les espècies vegetals climàtiques i dominants que habiten al terme municipal. Aquests noms als quals s'al·ludeixen són: donzillo (*Aphyllanthes monspeliensis* L.), carrasca (*Quercus ilex* L., *Quercus rotundifolia* i *Quercus ballota*), savina (*Juniperus phoenicea* L.), hedra (*Hedera helix* L.), om (*Ulmus minor*), llidoner (*Celtis australis*), atzavara (*Aloe Arábica* L. i *Agave americana*), mata (*Pistacia lentiscus* L.), joliverda (*Dittrichia viscosa*), esparreguera (*Asparagus acutifolius*), ullastre (*Olea europaea* L. var. *sylvestris*), etc.

A més a més, en el mapa també hi consten fitotopònims que fan referència a l'absència de vegetació, és el cas de ras -Ras d'en Campus- i arrabassat -el Rebassat. L'acció d'arrabassar, origen del topònim Rebassat, és mencionada per Cavanilles (1797) en les seues anotacions com la tasca que feien els llauradors per millorar la terra del camp, la qual consistia en remoure-la i excavar-la per fer caves. A més a més, el mot també hi fa menció a l'acció d'arrancar arbres i arbustos.

Al mapa hi ha un fitònim que fa referència a una comunitat vegetal típica d'ambients mediterranis. Aquest és el Bardalet, situat a la vessant dreta de la capçalera del Barranc de les Carrasques. El mot sembla provenir de bardissa,

ja que està composta d'arbustos espinosos com l'esbarzer, l'arçot... que converteixen la zona en un lloc impenetrable i de difícil accés.

En quant als zootopònims que es troben a Laguar, destaquen els noms de: rabosa –Pas de la Rabosa- , àguila –Pas de l'Àguila-, caragol –Pas dels Caragols- , corb –Penya del Corb-, porc –Barraca del Porc, que apareixerà en la pròxima edició del mapa-, etc.

3. Cloenda

El mapa toponímic amb que compta actualment el municipi de la Vall de Laguar, és una mostra del tan ric i valuós patrimoni toponomàstic amb que compten els pobles valencians. El fet de ser el primer document que s'ha realitzat en el municipi amb tals propòsits configura nous reptes per continuar avançant en la recerca toponímica del terme. L'horitzó més pròxim serà realitzar una segona edició per millorar aspectes tècnics, així com per introduir en el recull i en el mapa nous topònims que falten per enregistrar.

Val a dir que amb la realització del mapa toponímic han quedat patents diferents aspectes que convé remarcar. En primer lloc, que els mapes toponímics han de portar-se a terme urgentment degut als canvis socio-culturals que estan esdevenint en els entorns rurals, els quals poden comportar una progressiva desaparició de noms propis de lloc. En segon lloc, que amb la feina feta queda constància que els mapes toponímics elaborats a escala local –oscil·lant el detall d'1:1.000 i d'1:5.000– solen millorar els resultats ja que la probabilitat d'ampliar el recull toponímic i de representar-lo bé augmenta. En tercer lloc, que la informació que proporcionen els topònims és molt àmplia i ajuden a conèixer el territori. I per últim, que la continuada castellanització i desvirtuació de topònims en mapes governamentals ha d'aturar-se per així conservar l'essència dels noms propis de lloc.

Malauradament, en l'actualitat el progressiu canvis d'usos del sòl i d'estils de vida està fent perillar la consolidació de topònims antics. El topònim de la urbanització el Balcó de Laguar, Poliesportiu o la Piscina és un clar exemple, tots tres s'utilitzen per referir-se al caramull d'un tossal (416 m.s.n.m.) que segurament rebria un altre nom abans d'implantar les instal·lacions esportives i canviar els usos del sòl. Llavors, si es deixen perdre els topònims d'un poble s'esborrarà part de la memòria històrica i col·lectiva d'una zona.

El mapa toponímic elaborat configura un nou estadi amb infinitat d'aplicacions. D'una banda posa en valor el patrimoni tant toponomàstic com paisatgístic i, d'altra banda, permet aturar la desaparició i l'oblit de topònims. Un mapa d'aquestes característiques obri nous nínxols en la gestió d'un territori, tant en la possibilitat d'aplicar-hi actuacions centrades en la protecció del patrimoni històric, artístic i paisatgístic del terme, com en el foment del territori, inclòs permetent ser explotat com a recurs turístic i cultural.

Agraïments

Vull agrair la participació dels veïns i les veïnes de la Vall de Laguar, en especial a Joaquim Mas Mas, Vicente Mengual Mas, Pedro Moll Mengual, Vicente Moll Moll, Paco Mengual Ros, Roque D. Mas Mas, Daniel Riera Moll, Jaume Moll Riera, J. Javier Barber Mas, J. Alvaro Moll Moll, J. Vicente Ballester Tomàs, Sergi Soria Moll, Pep Mengual Ros i Bernat Barber Riera, sense els quals el recull i la realització del mapa no hauria vist la llum. Totes elles, persones que desinteressadament i preocupats per l'oblit de topònims locals, han segut de gran ajuda per desenvolupar el Mapa Toponímic Local del terme municipal de la Vall de Laguar. A més a més, també vull agrair la implicació i el recolzament de l'Ajuntament de la Vall de Laguar i de la Diputació d'Alacant.

Vull agrair-los també a Pablo Giménez Font i a Juan Antonio Marco Molina, antics professor meus de la Universitat d'Alacant, la seua implicació i el seu suport, tant en la tasca de realització del mapa com en la participació en l'acte de presentació del Mapa que se celebrà el dia 30 de maig de l'any 2014 al centre social de Fleix.

D'altra banda, vull donar les gràcies a l'Institut Cartogràfic Valencià (ICV), a l'*Open Source Geospatial Foundation* (OSGeo) i a l'equip de SEXTANTE, el primer per posar a disposició les seues bases de dades, el segon per haver desenvolupat QGIS i per continuar desenvolupant noves versions i el tercer, per facilitar eines d'anàlisi territorial integrades a QGIS.

Bibliografia

- ARDIT, Manuel (1990): L'agricultura del set-cents, entre la tradició i el canvi. Dins de BELENGUER, Ernest (Coord.): *Història del País Valencià*. Vol. IV. pp. 35-69. Edicions 62. Barcelona.
- ARXIU PARROQUIAL DE LAGUAR: *Llibre de batejos de l'Església de Campell*.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1987): *La formació de la llengua catalana*. Segona edició 1991, p. 209, Barcelona.
- CAVANILLES I PALOP, Antoni Josep (1797): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*. Tom. II, Madrid. 338 p.
- CLAVELL I VILLALBA, Josep Antoni (2010): “L’art de coure el carbó a Fondegulla (Serra d’Espadà)” [en línia]. *Aigualit*, núm. 12. Revista del Centre d’Estudis Vallers.
- CODINA I VIALETTE, Oliver (2010): “El carbó vegetal com a font d’energia per a una protoindústria: el cas de la farga a Andorra” [en línia]. L’energia a Andorra XXII Diada Andorrana. pp. 199-2012. Societat Andorrana de Ciències, Andorra. DOI: 10.2436/15.0110.07.22
- COROMINA I POU, Eusebi (2001): *L’article personal en català, marca d’oralitat en l’escriptura*. Tesi. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Lletres, Departament de Filologia Catalana [document en línia].
- COSTA MAS, José:
- (1977): *El Marquesat de Dénia*. Estudi Geogràfic, Universitat de València.
  - (1981): *Testimoni de l’escriptura de nova població que s’atorgà entre el duc de Gandia i els pobladors d’Alaguar el 14 de juny de 1611*. Papers alacantins. Arxiu Històric Nacional.
- CRUZ, Jordi; SEGURA, Josep Maria (1987): “Neveres i pous de neu, la xarxa de dipòsits de neu al País Valencià”. *Treball de la Societat Catalana de Geografia*. Vol. 10-11. pp. 35-70.
- CRUZ OROZCO, Jorge (1986): “Huellas del comercio de la nieve en la toponimia de las provincias de Castellón y Valencia”. *Actes del X Col·loqui General de la Societat d’Onomàstica a València* [en línia], núm. 23. pp. 101-110. Universitat de València i Generalitat Valenciana. Url: www.onomastica.cat
- DE DIAGO, Joan; MORELL, Ferran; SÁNCHEZ, Fidela; TERRASA, Bàrbara (2005): *El forn de calç* [en línia]. Camp d’Aprentatge Orient. Ajuntament de Bunyola, Govern Balear. 16 p.
- DEVESA BENLLOCH, Míriam (2013) “Treball i ús tradicional dels forns de calç

al País Valencià”, *Clapir*, Joves Historiadors i Historiadors Valencians [publicació seriada en línia]. ISSN 1989-5909.

DORION, Henri (1993). “A qui appartient le nom de lieu?”, *Onomastica Canadiana*. Société canadienne d’onomastique, vol. 75, p. 1-10. DOI: 10.2143/ONO.32.0.2003514

FERRANDO, Antoni:

- (1986). “La normalització toponímica al País Valencià” [en línia], dins: *Actes del X Col·loqui General de la Societat d’Onomàstica, I d’Onomàstica Valenciana*. Universitat de València i Conselleria d’Administració Pública, Generalitat Valenciana. pp. 511-516. València.
- (1989): “Llengua i literatura” a BELENGUER, Ernests (coord.): *Història del País Valencià*, vol. II, ed. 62. Barcelona. pp. 381-424.

FUSTER, Joan (1962): *Nosaltres, els valencians*. Edició 62, Barcelona. 283 p.

IVARS CERVERA, Joan (2003): “La toponímia de la Marina Alta a l’*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Corominas” [en línia]. XXIX Col·loqui de la Societat d’Onomàstica, Teulada 2002. *Butlletí Interior de la Societat d’Onomàstica*, núm. 94 i 95, pp. 439-468.

MAGNA (2008): *Mapa Geològic de España a escala 1:50.000*, Hoja 822: Benissa. Instituto Geológico y Minero de España.

MARCO MOLINA, Juan Antonio:

- (1996): “Relleu i toponímia a les muntanyes sud-valencianes” [en línia]. *Quaderns de Migjorn*. Núm. 2 (1995-1995). ISSN 1133-8237, pp. 205-218.
- (2001): Assaig metodològic per a la interpretació, sistematització i representació cartogràfica del fitònims, *Quaderns de Geografia*, núm. 69/70, pp. 53-74, València.
- (2004): *Atlas fitonímic d’Alacant*, Publicacions de la Universitat d’Alacant, 200 p.

MESTRE CAMPI, Jesús; ROIG ARAN, Montserrat (2005): *Cronologia d’Història de Catalunya, País Valencià i Illes Balears*. Edicions 92. Barcelona. 411 p.

MIRA TORMO, Bernat (2006): *El origen ibero-tartésico del euskera*. Madrid: Visión Net, España.

MOLL BARBER, Marcos (2013): “Aplicaciones cartográficas para la valoración de superficies de escorrentía. Riu Girona (Alicante)” [en línia], *Investigaciones Geográficas*, núm. 60, pp 111-116.

MOREU-REY, Enric:

- (1982): *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Moll.

- (1995): “Tipologia toponímica”. *Material de Toponímica I*. Denes, Universitat de València, Generalitat Valenciana, València.
- NAYA I ALEMANY, Ferran-Lluís (2001). “La Casota-Fleix. La Vall de Laguar. Excavació arqueològica de salvament” [en línia], *Aguaiets*, núm. 28. pp. 25-43
- ORDINAS GARAU, Antoni (2006). “Metodologia per a la recollida, localització i classificació dels topònims” [en línia], *II Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística*. pp. 37-50 (p:48), Universitat de les Illes Balears.
- PORTA RIBALTA, Jordi (2007): “La situació de la llengua catalana” [en línia], *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, núm. 128, pp. 9-13.
- RIERA MOLL, Daniel (2005). *La Vall de Laguar, tradición y cambio en un municipio de la Montaña Alicantina*. p. 182. Ajuntament de la Vall de Laguar.
- ROMÁN DEL CERRO, Juan Luis (1990): *El desciframiento de la lengua ibérica en “la Ofrenda de los Pueblos”*. 218 p. Alacant, Aguaclara.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M.:
- (1979): “Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer i encontorns”, *Quaderns de Geografia* [en línia], núm. 24, pp. 1-26. València.
- (2004): “La toponímia urbana de la València de 1704 segons el plànol de Tomàs Vicent Tosca” [en línia], a *Toponímia, geografia i cartografia*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 213-250.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1988): “Època musulmana”, a BELENGUER, Ernests (coord.): *Història del País Valencià*, vol. I, ed. 62. Barcelona. p. 309.
- SELFA SASTRE, Moisés (2003): “La toponímia de les Valls de Pego en l’*Onomasticon Cataloniae*” [en línia]. XXIX Col·loqui de la Societat d’Onomàstica, Teulada 2002. *Butlletí Interior de la Societat d’Onomàstica*, núm. 94 i 95, pp. 647-673.
- TERRADO, Xavier (1994): “Fonaments per a l’estudi etimològic de la toponímia catalana”. A: TURULL, Albert (ed.): *Introducció a l’onomàstica: Toponímia i antroponímia catalana i general*. Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs, pp. 53-72.
- TORRÓ, Josep (2007): “Vall de Laguar, asentamientos, terrazas de cultivo e irrigación en las montañas del Šarq al-Andalus: un estudio local” [en línia]. *Recerques del Museu d’Alcoi*, núm. 16, pp. 151-182.

TORT I DONADA, Joan:

- (2001): “La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari, algunes bases teòriques i epistemològiques per a l’estudi dels noms de lloc” [en línia]. *Scripta Nova, Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, núm. 86, pp. 79-104. Universitat de Barcelona. ISSN 1138-9788
- (2003): “Una visió geogràfica de les Terres de Ponent a través de la toponímia” [en línia]. XXVI Col·loqui de Lleida I (1999), *Aportacions a l’Onomàstica Catalana*, núm. 92, pp. 21-49.
- (2010): “A propòsit de la dimensió espacial dels noms de lloc. Algunes reflexions teòriques” [en línia]. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 70, pp. 55-76. Universitat de Barcelona.

Cartografia

CARTOGRAFIA DE L’INSTITUT CARTOGRÀFIC VALENCIÀ

Sèrie 1:5.000:

CV 05 822: Vall de Laguar, any 2005

Sèrie 1:10.000:

CV 10 822 (1-1): Vall d’Ebo, any 1998

CV 10 822 (1-2): Benigembla, any 1998

CV 10 822 (1-3): Sa Solana de Bijauca, any 1998

CV 10 822 (2-2): Orba, any 1998

CARTOGRAFIA DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL

Sèrie 1:25.000:

MTN 25 822 (I): Orba, any 1989

TT 25 822: Vall de Laguar, any 1899 (*Instituto Geográfico y Estadístico*)

Sèrie 1:50.000:

MTN 50 822: Benissa, any 1938

MTN 50 822: Benissa, any 1955

Diccionaris

Diccionari Avançat de sinònims i antònims de la Llengua Catalana (1998).

Editorial Vox. Barcelona.

Diccionari Barcanova de la Llengua Bàsic (1988).

Diccionari de la llengua catalana, Segona edició (DIEC2). Institut d’Estudis Catalans. Url: <http://dlc.iec.cat/>

Termcat. Generalitat de Catalunya, Institut d’Estudis Catalans i Consorci per la Normalització Lingüística. Url: www.termcat.cat